Śląskie Sprawozdania Archeologiczne
Tom 60/1, s. 209–220 Wrocław 2018
DOI: 10.23734/ssa.2018.60.1.209.220

RADOSŁAW JANIAK

UCIECZKA DO PODZIEMI? MIEJSCE POCHÓWKU GŁÓWNEGO W KURHANACH „CYKLU ŁUŻYCKO-POMORSKIEGO" NA POJEZIERZU KASZUBSKIM

ESCAPE TO THE UNDERGROUND? THE PLACE OF THE MAIN BURIAL IN THE BARROWS OF THE "LUSATIAN-POMERANIAN CYCLE" IN THE KASHUBIAN LAKE DISTRICT

Abstract In the text, an attempt is made to interpret the location of the main burial in the barrows of the "Lusatian-Pomeranian cycle" in the area of the Kashubian Lake District. Based on the observation, three patterns of placing the burial can be identified.

The oldest mounds of the Lusatian culture in this area were stone and earth constructions. In this case, the main burials were placed in the embankments. What should be emphasized is that the graves were separated from the ground with cobblestone, which also became the foundation of a given burial mound (the younger period of the Bronze Age). The younger mounds of Lusatian culture was erected in the younger period of the Bronze Age and at the beginning of the late Bronze Age (almost exclusively stone tumuli). Within their area, the main burial was placed on the surface of the ground, which at the same time corresponded with the base level of the burial mound. Such features are also visible in the few mounds of the HaC period. The most important shift took place within the chronologically youngest group, erected by the population of Pomeranian culture (the younger phase of the Hallstatt period). The box grave was placed below the base level of the burial mound.

The author puts forward a hypothesis that the reason for the change of the place of the main burial lies in the transformation in the funeral rites. The impact on them would come from changes in the attitude of people living in the area towards the surrounding world. This was a consequence of the crisis of the natural environment (850 BC – 650 BC), associated with the climate subatlantization. As a result, the mound became the element of the funeral ritual which combined three spheres: heavenly, earthly, and chthonic.

Keywords: Kashubian Lake District, Lusatian culture, Pommeranian Culture, Kurgan Cemeteries

WSTĘP

Nawet krótka wizyta archeologa na stanowisku, skupiającym grupę kurhanów, pozwala na stwierdzenie zróżnicowania tych obiektów pod względem rozmiarów, lokalnych uwarunkowań ich posadowienia. Przy sprzyjających warunkach obserwacji możliwe jest, z powierzchni ziemi, wskazanie przestrzennych relacji pomiędzy poszczególnymi konstrukcjami. Jednak nasypy, zamykające dostęp do wnętrza kurhanu, ukrywają

Radosław Janiak, radoslaw.janiak@uni.lodz.pl, Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. G. Narutowicza 65, 90-131 Łódź

przed wzrokiem postronnych wiele istotnych szczegółów owych budowli. Nie chodzi tu tylko i wyłącznie o zastosowane konstrukcyjne rozwiązania, jak budulec, z którego zostały usypane, liczbę wieńców kamiennych, sposób ich ułożenia czy też inne, dopełniające całość elementy. Równie ważny, o ile nie istotniejszy w przestrzeni kurhanu jest pochówek, jego forma i miejsce w obrębie nasypu. Wszystkie te zjawiska charakteryzują nie tylko konkretny kurhan, ale pozwalają przy porównaniu z innymi tego typu obiektami wskazać charakterystyczny ryt pogrzebowy społeczności pradziejowych. Ujawnienie miejsca położenia grobu umożliwia prześledzenie zmian, jakie na danym obszarze zachodziły we wskazanym czasie. To właśnie problem zróżnicowania lokalizacji pochówków w przestrzeni kurhanu stanowić będzie zawartość prezentowanego tekstu.

Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych od trzeciej ćwierci XIX wieku na obszarze Pojezierza Kaszubskiego, najpierw amatorsko, a z czasem zgodnie z metodyką tego typu prac, ukazały złożoność zjawisk skumulowanych pod nasypami kurhanów. W zainteresowaniu badaczy znalazły się na wspomnianym terenie głównie założenia grobowe powiązane z ludnością cyklu „łużycko-pomorskiego". Był to wynik niewielkiej liczby kurhanów starszych ugrupowań kulturowych, występujących zresztą na obrzeżach strefy Pojezierza, cechującej się większymi wysokościami bezwzględnymi. Wprawdzie obecne były tam także nekropole kurhanowe z okresu wpływów rzymskich, jednak nie tworzyły one już tak rozległych skupisk.

Charakterystyczne ukształtowanie powierzchni Pojezierza Kaszubskiego mogłoby wydawać się odpowiednie do realizacji na tym terenie takich założeń grobowych, jakimi były właśnie kurhany. Centralna część Pojezierza znajduje się na poziomie 240 m. n.p.m., natomiast na obrzeżach teren położony jest od 100 do nawet 200 m niżej. Powierzchnię pokryły utwory moren czołowych. To z kolei sprawia, że stosunki wodne regulowane są przez zlewnie rzek: Raduni (część środkowa i wschodnia), Wdy i Wierzycy (część południowa), Słupi i Łupawy (część zachodnia) oraz Łeby i Redy (część północna) (Janiak 2014, 237–238 – tam dalsza literatura). Nekropole kurhanowe wspomnianego cyklu skupiały się przede wszystkim na obszarach położnych na zachód od Wzniesień Szymbarskich. W tym miejscu przypomnieć tylko można, że najwyższy ich szczyt – Wieżyca – wznosi się na wysokość 328,6 m n.p.m.

WYBRANE PRZYKŁADY LOKALIZACJI POCHÓWKU GŁÓWNEGO W KURHANIE

W czasie funkcjonowania na omawianym terenie społeczności wskazanego cyklu kulturowego, w obrębie kurhanu, w jego budowie oraz umiejscowieniu pochówku głównego zaobserwować można istotne zmiany. Ich czasowe granice wyznaczały zespoły grobowe wczesnej kultury łużyckiej jako najstarsze oraz przypadające na młodszy okres wczesnej epoki żelaza obiekty sepulkralne kultury pomorskiej. Przeobrażenia te objęły głównie przekształcenie konstrukcji o charakterze mieszanym, kamienno-ziemnych w założenie, do wzniesienia którego zastosowano wyłącznie kamień. Przy

czym budowle o najstarszej metryce cechowała najbardziej rozbudowana forma. W ich obrębie wskazać można było kamienny bruk oraz szeroki wieniec kamienny. Szczególną grupę stanowiły te założenia, w których poza wymienionymi elementami zastosowano także kamienny stożek (niekiedy o ściętym wierzchołku), spełniający funkcję jądra kurhanu. Całość nakryta została nasypem z piasku.

Rozpatrując problem rozmieszczenia pochówków głównych w przestrzeni kurhanu, wskazać należy trzy podstawowe lokalizacje.

Pierwszą wyróżniającą się grupę kurhanów stanowiły konstrukcje lokalizowane w rejonie miejscowości: Stężyca, Dubowo i Gapowo (wszystkie w gminie Stężyca). Ten zespół omawianych budowli grobowych znajdował się zatem na zachód od jezior: Stężyckiego i Raduńskiego Górnego (Bukowski 1998, 194–195; Janiak 2014, 27, 252). W obrębie tego kompleksu cmentarnego wskazać można dwa przykłady założeń o najbardziej rozbudowanej, a jednocześnie wyraźnie czytelnej architekturze. Wynikało to z zastosowanego budulca, na co zwrócono uwagę powyżej, czyli kamienia i piasku.

W tym miejscu posłużyć się można przykładem kurhanu III/1898 (ryc. 1a), odkrytego na gruntach wsi Stężyca (Amt. Ber. 1899, 39; zob. także La Baume 1934, tabl. 22c; Kostrzewski 1958, 322; Janiak 2014, 60–61, 90, ryc. 3:3). Ta mierząca około 9 m średnicy budowla grobowa wzniesiona została na bruku kamiennym. Jego zasięg ograniczony został kamiennym wieńcem, cechującym się szerokością około 1,5 m. Centralnie umieszczony kamienny stożek (jądro kurhanu o średnicy 2 m) zwieńczony był na szczycie dwiema, przylegającymi do siebie kamiennymi skrzyniami. W ich obrębie nie odkryto niestety pochówków. Nie sposób dziś ocenić, czy zaobserwowane zostały jakiekolwiek ślady, mogące wskazywać na charakter ingerencji w kurhan, co skutkowałoby na przykład usunięciem ze wspomnianych skrzyń szczątków zmarłego. Wiadomo jeszcze, że w południowo-zachodniej partii nasypu ziemnego odkryto ustawioną na bruku popielnicę (pochówek wtórny).

Inny kurhan, oznaczony jako I/1897 (ryc. 1b), charakteryzujący się kamienno-ziemną konstrukcją, zlokalizowany został również na cmentarzysku w Stężycy (Amt. Bericht 1898, 28–29; La Baume 1934, tabl. 7c; Kostrzewski 1958, 321; Janiak 2014, 60, 78, ryc. 2: 4). Założenie to, w publikacjach źródłowych, zostało omówione dość ogólnie wraz z czterema innymi konstrukcjami odkrytymi na tym cmentarzysku. Zaprezentowany profil kurhanu ujawniał obecność bruku tworzącego podstawę założenia, stożkowato ukształtowane jądro kurhanu, szeroki wieniec, uzupełniony od strony zewnętrznej kręgiem z dużych kamieni. Pochówek popielnicowy usytuowany został na bruku kamiennym, jednak nie w centrum założenia, ale przy wewnętrznej granicy wieńca.

Duże podobieństwo wykazywało także założenie, oznaczone jako IV/1895, odkryte z kolei w Gapowie (Amt. Ber. 1895, 35–36; Kostrzewski 1958, 266; Janiak 2014, 59, ryc. 2: 3; zob. także La Baume 1934, tabl. 7b). Podstawę o średnicy 15 m tworzył dwuwarstwowy bruk kamienny. Pochówek popielnicowy należałoby lokalizować, z dużą dozą prawdopodobieństwa, w południowo-zachodniej części nasypu, a zatem poza stożkowatym jądrem kamiennym.

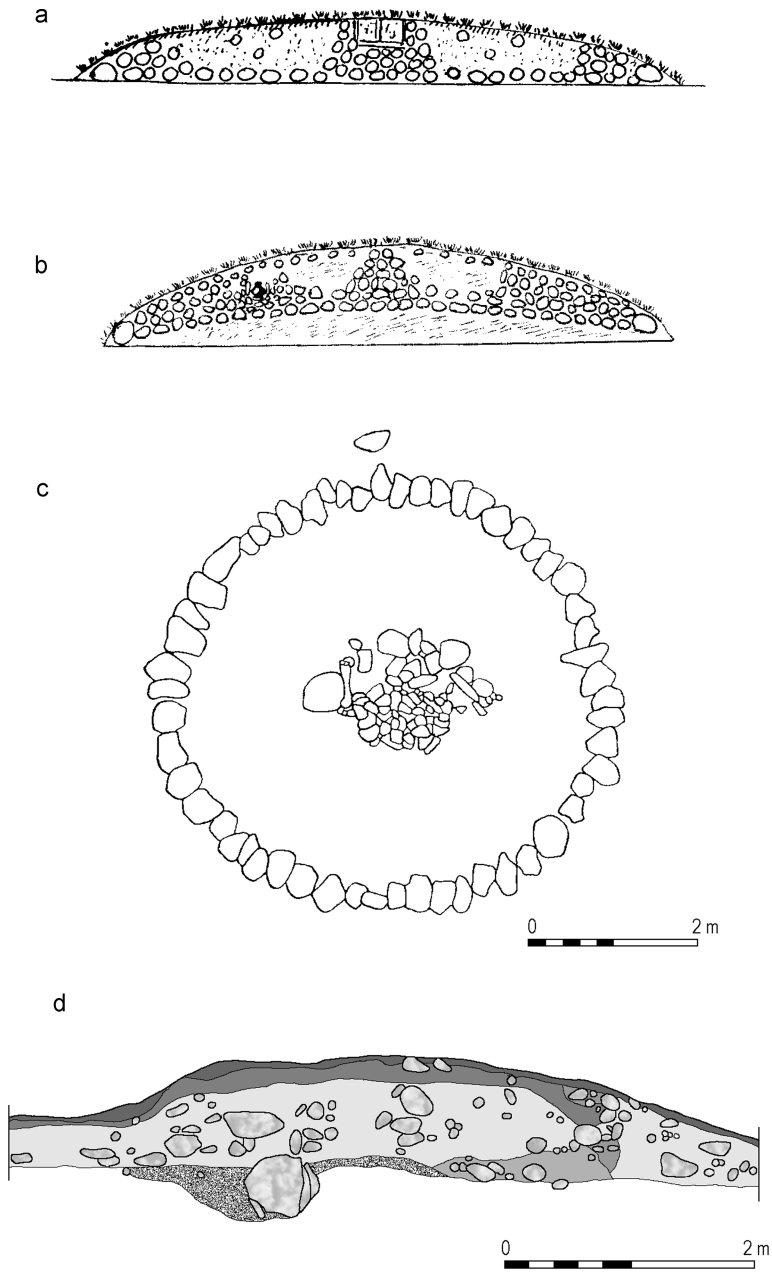

Ryc. 1. Przykłady lokalizacji pochówków głównych w obrębie kurhanów kultury łużyckiej i kultury pomorskiej na Pojezierzu Kaszubskim: a – Stężyca, gm. loco – kurhan III/1898 (bez skali, wg La Baume 1934, tabl. 22c); b – Stężyca, gm. loco – kurhan I/1897 (bez skali, wg La Baume 1934, tabl. 7c); c – Siemirowice, gm. Cewice, stan. 1 – kurhan XXIV (wg Szymańska 1977, ryc. 40); d – Nowa Sikorska Huta, gm. Stężyca, stan. 2 – kurhan XVIII. Rys. R. Janiak

W świetle zebranych informacji, wspomniane stężyckie skupisko kurhanów – niestety już nieistniejące – stanowiło najstarszy tego typu obiekt w strefie wysoczyznowej Pojezierza Kaszubskiego. Czas jego funkcjonowania przypadać miał na młodszy okres epoki brązu (Janiak 2014, 46).

Kolejną grupę kurhanów, charakteryzującą się młodszą metryką, stanowiły obiekty również wznoszone przez ludność kultury łużyckiej. Pod względem konstrukcji różniły się od budowli wyżej wspomnianych. Grupa ta obejmowała założenia, wzniesione niemal wyłącznie przy użyciu budulca kamiennego. Drugą, wydaje się istotniejszą różnicą było umieszczenie pochówku głównego na poziomie budowy kurhanu, co zarazem odpowiadałoby poziomowi ułożenia wieńca kamiennego. Tego typu obiekty zdają się dominować na nekropolach w Siemirowicach, stanowisko 1, gm. Cewice (Pietrzak 1957; Szymańska 1977), oraz Grabowie Parchowskim, gm. Parchowo, na stanowiskach: 2, 3 i 59 (Lachowicz 1967, 1968, 1969; Lachowiczowa 1967).

Podstawę konstrukcji kurhanu XXIV (ryc. 1c), pochodzącego z siemirowickiego cmentarzyska (Szymańska 1977, 292, 294–297, ryc. 39, 40; Janiak 2014, 67–68, 92, ryc. 29: 1–3, 30), stanowiła warstwa dużych (około 0,4 m długości) kamieni. Zasięg tego założenia grobowego wyznaczał krąg o średnicy około 5,6 m. Kurhan nakrywał płaszcz kamienny ze zbliżonych pod względem rozmiarów otoczaków. W centralnej części założenia odsłonięto konstrukcję skrzyniową (pochówek główny), wykonaną na poziomie budowy całego założenia. Dłuższa jej oś zorientowana była na linii W–E. Skrzynia ta cechowała się długością 2,3 m przy szerokości 1,3 m. Wewnątrz skrzyni, na kamieniach posadzki złożono przepalone kości ludzkie, z wyraźniejszym ich skupieniem we wschodniej części. W obrębie nasypu odsłonięto dalsze dwie popielnice, które należy traktować jako pochówki wtórne.

Omówiony powyżej sposób ulokowania skrzyni kamiennej w kurhanie XXIV można uznać za reprezentatywny dla założeń, w których taka skrzynia została stwierdzona (Szymańska 1977, 321). Wprawdzie autorka wskazuje poziom ułożenia kręgu kamiennego jako odpowiadający złożeniu skrzyni, ale jednocześnie identyfikuje go z calcem, z czym niestety trudno się zgodzić.

W opinii A. Szymańskiej (1977, 338–339; zob. także Janiak 2014, 46, 48) siemirowicka nekropola miała zostać założona w młodszym okresie epoki brązu i funkcjonować jeszcze w początkach okresu następnego.

Na obszarze Pojezierza Kaszubskiego zespół obiektów przyporządkowanych fazie wielkowiejskiej jest nieliczny (Janiak 2014, 110, 291 – tam dalsza literatura). Obejmował on tylko dziewięć konstrukcji. Jedynie w trzech stwierdzono obecność pochówków, które można interpretować jako główne. W przypadku kurhanu w Ludwinowa, gm. Kościerzyna, popielnica wstawiona została w nasyp. Natomiast w kurhanie 3 z Borzestowa, gm. Chmielno, oraz kurhanie I z Mściszewic, gm. Sulęczyno, pochówki główne znajdowały się na poziomie budowy założeń. Z powyższych danych wyłania się podobieństwo, z uwagi na umiejscowienie pochówków, konstrukcji fazy wielkowiejskiej do kurhanów kultury łużyckiej.

Trzecią i ostatnią grupę kurhanów stanowią założenia wzniesione przez ludność kultury pomorskiej. Pod względem rozwiązań konstrukcyjnych tak przyporządkowane obiekty nie różniły się od młodszej grupy kurhanów kultury łużyckiej. Zdecydowanie dominował przy ich wznoszeniu budulec kamienny. Natomiast zmianie uległo miejsce złożenia grobu. W przypadku obiektów kultury pomorskiej pochówki, zwykle popielnicowe, mieściły się w kamiennych skrzyniach w jamach wkopanych w podłoże, a co za tym idzie, poniżej poziomu budowy kurhanu.

Za charakterystyczne uznać można odkrycia, dokonane na obszarze cmentarzyska na stanowisku 2 w Nowej Sikorskiej Hucie, gm. Stężyca. Zwraca tu przede wszystkim uwagę kurhan XVIII (Janiak 2009, 72, tabl. IV: 1; 2014, 133–134, ryc. 74: 1), którego zasięg wyznaczał fragmentarycznie zachowany od strony południowo-zachodniej wieniec kamienny. Jego średnica wynosiła około 4,5 m. W profilu południowym ujawniła się skrzynia kamienna (ryc. 1d), która – jak się później okazało – zawierała jedną popielnicę. W zarysie czworokątna skrzynia, o wymiarach 0,6 m × 0,6 m, wstawiona została do specjalnie wykopanej jamy. Zabieg ten przeprowadzono w taki sposób, aby górna jej krawędź znajdowała się na poziomie ówczesnego gruntu, na którym usypany został kurhan. Również w obrębie drugiego kurhanu, oznaczonego jako XIX (Janiak 2005, 345–346; 2014, 134), stwierdzono obecność skrzyni kamiennej (0,65 m × 0,6 m), której nie umieszczono centralnie, lecz pod wschodnią częścią nasypu. Górna jej krawędź znalazła się na poziomie budowy kurhanu. Należy jednocześnie zaznaczyć, że w tych dwóch przypadkach górne krawędzie skrzyń stykały się z najniższą konstrukcyjną warstwą kamieni nasypu.

Dwie skrzynie kamienne umieszczone zostały w obrębie kurhanu w miejscowości Stare Czaple, gm. Stężyca (Chmielecki 1904, 166; Janiak 2014, 133). Jedna z nich, zawierająca dwie popielnice, zlokalizowana została przypuszczalnie w centrum budowli. Istotny był tu sposób wkopania skrzyni w podłoże. Miał on gwarantować umieszczenie jej górnej krawędzi na poziomie ówczesnego gruntu, a tym samym na poziomie budowy kurhanu. To zbliża omawiany kurhan do przytoczonego powyżej przykładu z cmentarzyska w Nowej Sikorskiej Huty. Niestety nie mamy dokładniejszych informacji o sposobie usytuowania drugiej skrzyni w tym kurhanie.

Inny interesujący obiekt pochodził z rozległego cmentarzyska kurhanowego, rozmieszczonego wokół Jeziora Mściszewickiego. Wskazać tu można nieistniejący już kurhan oznaczony jako VII, znajdujący się w Mściszewicach, gm. Sulęczyno, a badany na początku XX wieku przez Konrada Lakowitza. Dokładna lokalizacja tej budowli nie jest znana. W jej obrębie odsłonięto pięć grobów skrzynkowych (Amt. Ber. 1902, 42–43; Łuka 1966, 272; Janiak 2014, 115–116, 132). Liczba skrzyń kamiennych, jak również znaczne rozmiary (średnica około 17 metrów) czyniły ten kurhan wyjątkowym. Wszystkie skrzynie zlokalizowano pod nasypem. W chwili odkrycia, ich pokrywy miały znajdować się na głębokości od 0,25 m do 0,5 m poniżej poziomu posadowienia kurhanu.

Także przykłady sześciu rozpoznanych kurhanów z nekropoli w Brodnicy Górnej (Ossowskiego 1879–1888, 11, tabl. I C10; Janiak 2014, 131–132) stanowiły potwierdzenie wkopywania skrzyń kamiennych w podłoże.

Kurhanowe zespoły kultury pomorskiej datowane są na młodszą fazę okresu kultury pomorskiej.

PRÓBA WYJAŚNIENIA ZJAWISKA

W przedstawionym schemacie czasowego zróżnicowania miejsca sytuowania pochówków głównych w kurhanach kultury łużyckiej i pomorskiej pojawia się kilka wątpliwości. Otóż, już na obszarze najstarszego „łużyckiego", stężyckiego skupiska kurhanów zauważyć można pewne odmienności. Przykładem może być kurhan II/1898 (La Baume 1934, 48, tabl. 22b; Janiak 2014, ryc. 3: 2), w którym miejsce pochówku zostało sprowadzone poniżej poziomu wzniesienia budowli. Warto tu przypomnieć, że ta koncentracja kurhanów, jak szacowano, mogła pierwotnie obejmować przynajmniej 100 nasypów (Bukowski 1998, 194). Przesłanka taka sugerowałaby, że skupisko to funkcjonowało przez dłuższy okres. Zapewne na tyle długi, by w obrębie sfery pogrzebowej użytkującej je ludności zaszły daleko idące przemiany. W takim ujęciu ów obiekt z odmiennie umieszonym pochówkiem, zbliżającym go pod tym względem do grobowych założeń kultury pomorskiej, mógł być zapewne jednym z obiektów najmłodszych. Trudno chyba w tym przypadku pokusić się o dalsze sugestie dotyczące interpretacji odstępstw na tej nekropoli. Kwestie te prawdopodobnie pozostaną bez odpowiedzi, gdyż stężycka nekropola po prostu już nie istnieje.

Wśród nekropoli kurhanowych użytkowanych przez ludność kultury łużyckiej zespół cmentarzyska w Grabowie Parchowskim prezentować się może zgoła wyjątkowo. Przede wszystkim za sprawą obecności, obok kurhanów, także pochówków, określanych często mianem płaskich, tzn. niezaznaczonych na powierzchni ziemi nakrywającymi je nasypami. Takie groby odkryte zostały na wszystkich trzech nekropolach – na stanowiskach: 2, 3 (dawniej znanym jako stanowisko 1) oraz 59 (dawniej stanowisku 3). Przypuszczać należy, że teren (podłoże), na którym posadowione zostały kurhany nie utrudniałby umieszczenia grobów poniżej poziomu wzniesienia tych budowli. Całkowicie wyjątkowo prezentował się kurhan 2 ze stanowiska 59, pod nasypem którego odsłonięto jamę o głębokości 1,6 m (Lachowiczowa 1967, 19, 21, ryc. 2). Na dnie stwierdzono niewielkich rozmiarów zespół kamieni, pomiędzy którymi znalazły się nieliczne przepalone kości ludzkie. Także odkrycia dokonane już poza zasięgiem kurhanów sugerowałyby swobodne dysponowanie terenem. Wskazać tu należy grób 8, odkryty na stanowisku 3 (Lachowicz 1968, 73, ryc. 35). W tym przypadku skrzynia kamienna złożona została na głębokości 0,6 m. Ze stanowiska 2 w tej samej miejscowości pochodziły: grób 14, odkryty na głębokości 0,56 m (Lachowicz 1967, 11, 13, ryc. 4, 5), oraz grób 18, który zdeponowano na głębokości około 0,9 m (Lachowicz 1969, 18, zob. ryc. 5).

Także w obrębie społeczności kultury pomorskiej, użytkującej na omawianym terenie cmentarzyska kurhanowe, należy zwrócić uwagę na odstępstwa od powyżej zaprezentowanego schematu sytuowania pochówków. Przytoczyć można przykłady

przynajmniej dwóch cmentarzysk, które mogą posłużyć jako swego rodzaju przeciwwaga dla wspomnianych już odkryć z Nowej Sikorskiej Huty, Starych Czapli czy Brodnicy Górnej.

Przyjętym powyżej zasadom, odnoszącym się do lokalizacji pochówków w kurhanach kultury pomorskiej, przeczyć mogą odkrycia, dokonane na nekropoli na stanowisku 3 w Żakowie, gm. Sulęczyno, położonej tuż przy południowym brzegu Jeziora Gowidlińskiego. W gronie siedmiu przebadanych tam konstrukcji kamiennych, cztery z nich mieściły pod nasypami groby (pozostałe były wzniesione jako założenia bezpochówowe). Były to zróżnicowane pod względem rozmiarów kurhany: I/2012, II/2012, IV/2013 oraz V/2014 (Janiak 2014, 124, 128, ryc. 84, 85, 87; Janiak 2018). W każdym z nich złożono pochówek ciałopalny bezpopielnicowy. Przepalone kości ludzkie, tworzące wyraźne skupiska, rozsypane zostały bezpośrednio na poziomie budowy kurhanu, czyli tym samym, na którym ułożony został krąg kamienny. Zabiegi takie przeprowadzono zatem na powierzchni ówczesnego gruntu. Wyjątkiem w tej grupie był kurhan II/2012, który wzniesiono jako budowlę bezpochówkową, zarazem pozbawioną wieńca kamiennego. Złożenie do tego kurhanu przepalonych szczątków kostnych dwojga osobników nastąpiło już po ukończeniu jego sypania. Wymagało to jednak wykonania wkopu w istniejący już nasyp, przy czym osiągał on tylko poziom, na którym posadowiono budowlę. Na dnie wkopu dokonano pochówku.

Identyczny sposób depozycji kości ludzkich zastosowany został w kurhanie II z Mściszewic, stan. 3. Jego zasięg wyznaczał wieniec kamienny, którego średnica wynosiła 9 m. Kości rozsypane zostały w postaci nieco półksiężycowatego skupiska na linii W-E, nieco na południe od pionowej osi kurhanu [Janiak 2011, 151–152, ryc. 3; Janiak 2014, 126, ryc. 42: 1–2]. Omawiane założenie posadowione zostało na krawędzi wzniesienia, z dala od linii brzegowej Jeziora Mściszewickiego. Przy obecnym stanie rozpoznania tych cmentarzysk nie sposób byłoby wskazać te czynniki, które mogłyby przyczynić się do uszkodzenia pochówku zagłębionego w podłoże.

Zarówno w przypadku cmentarzyska żakowskiego, jak i mściszewickiego trudno owych odstępstw doszukiwać się na przykład z uwagi na geomorfologię terenu. Charakterystycznym rysem lokowania kurhanów na pierwszej z wymienionych tu nekropoli było wykorzystywanie niewielkich pagórków (kurhan III/2013), podstawy stoku wzniesienia (kurhany: I/2012 i V/2014) czy też naturalnych tarasów na stoku (kurhan II/2012). Aby ukazać ukształtowanie terenu, na którym posadowione zostały konstrukcje kamienne, wskazać można, że różnica poziomów usytuowania kurhanu I/2012 i II/2012 wynosiła około 15 m. Tym samym ewentualne podniesienie się poziomu Jeziora Gowidlińskiego nie stanowiłoby zagrożenia dla pochówków (przynajmniej dla większości z nich), które zostałyby wkopane poniżej poziomu budowy takiego założenia. Jednocześnie powierzchnia cmentarzyska pokryta była piaskami pochodzenia wodnolodowcowego, co też nie stanowiłoby przeszkody przy wykopywaniu jam przeznaczonych na pochówki.

Powyższe uwagi zapewne pozwalają wykluczyć uwarunkowania geomorfologiczne, które mogły wpływać na sposób i miejsce deponowania przepalonych kości

ludzkich w obrębie kurhanów. Wydaje się zatem, że zróżnicowanie sytuowania pochówków w omawianych założeniach grobowych uzależnione było od innych czynników.

Wśród kurhanów wzniesionych przez ludność kultury łużyckiej przejawia się schemat powiązania pochówku z nasypem kurhanu. Przy czym wśród starszych założeń tego typu przepalone szczątki ludzkie składano w przestrzeni nasypu, przy oddzieleniu ich od podłoża za pomocą bruku kamiennego. W młodszych budowlach tej kultury, jak również w nielicznych przypadkach z fazy wielkowiejskiej, pochówek składany był bezpośrednio na powierzchni gruntu, zatem niejako na poziomie najniższego poziomu konstrukcyjnego. Najbardziej widoczna zmiana w sytuowaniu pochówków zaszła w obrębie kurhanów ludności kultury pomorskiej. Nastąpiło tutaj sprowadzenie grobu poniżej poziomu budowy grobowca. Warto przypomnieć, że o ile pod względem konstrukcyjnym widoczne są wyraźnie różnice pomiędzy starszymi i młodszymi obiektami kultury łużyckiej, o tyle praktycznie nie ma odmienności dzielących młodsze „łużyckie" kurhany i budowle kultury pomorskiej.

Wydaje się, że odpowiedzi na zawarte w tytule niniejszego tekstu pytanie o ucieczkę do podziemi należałoby szukać poza zasięgiem kurhanu, w którym znajdowała tylko swój finał. Przedstawioną poniżej propozycję wyjaśnienia zjawiska przeniesienia pochówku z nasypu kurhanu pod poziom jego budowy traktować należy jako hipotezę, może niejedyną z możliwych.

Liczba założeń grobowych na nekropolach kurhanowych Pomorza Wschodniego zapewne wskazywać może na stabilną egzystencję społeczności kultury łużyckiej na tym terenie. Czas użytkowania cmentarzysk mieścił się pomiędzy początkiem IV okresu epoki brązu a połową (?) okresu następnego. Poświęcenie zmarłemu przestrzeni kurhanu miało zapewnić osobie pochowanej bezpieczeństwo, a zarazem włączyć ją w ponadczasowy ciąg odradzania się i umierania (zob. Buśko 1993, 94). Zachowanie pochówku w obrębie nasypu, szczególnie w starszych założeniach grobowych kultury łużyckiej, najlepiej oddawałoby ideę przybliżenia zmarłego do nieboskłonu. Natomiast przeniesienie miejsca pochówku na poziom odpowiadający powierzchni ówczesnego gruntu, przypuszczalnie interpretować można jako symboliczne powiązanie go z ziemią (zob. uwagi: Krzak 1986–1990, 119). Zabieg taki, na co wskazywał M. Eliade (1993, 146), miał umożliwić zmarłemu odrodzenie się na niej.

W świetle zebranych informacji, w połowie późnego okresu epoki brązu, społeczności kultury łużyckiej zasiedlające omawiany obszar zaprzestały budowy kurhanów. Uwidoczniło się to chociażby na cmentarzysku w Siemirowicach. W Grabowie Parchowskim, stan. 2 (Lachowicz 1969, 24), miejsce dotychczas wznoszonych kurhanów zajęły groby płaskie. W tym też okresie przypadło kształtowanie się środowiska kulturowego, odpowiadającego fazie wielkowiejskiej. Powstają jednocześnie nowe nekropole o odmiennym od kurhanowego charakterze. Potwierdzenie tego stanowi zespół cmentarzysk we Władysławowie Chłapowie na stanowisku 1 (Andrzejowska 2002–2003), stanowisku 2 (Pietrzak, Podgórski 2005) oraz stanowisku 32 (Fudziński, Cymek 2005). Zarazem był to czas negatywnych skutków przemian, jakie zaszły

w środowisku przyrodniczym (subatlantyzacja klimatu), których ramy mieściłyby się w przedziale 850 BC–650 BC (Dzięgielewski 2010, 183–185, ryc. 7; zob. Janiak 2014, 266–271). Polepszeniu warunków klimatycznych towarzyszył powrót kurhanu do obrzędowości pogrzebowej, tym razem już ludności kultury pomorskiej. Jednocześnie doszło do przeniesienia miejsca składania pochówku poniżej poziomu wznoszenia takiej konstrukcji. Przepalone kości ludzkie zwykle umieszczane były w skrzyniach kamiennych. Charakterystyczne było zastosowanie rozwiązania, które integrowało te elementy – nasyp kurhanu oraz górną krawędź skrzyni kamiennej. Skrzynia ta pozostawała nadal częścią kurhanu, zarazem łącząc z nim także pochowanych w jej obrębie zmarłych. Zjawisko takie zaobserwowane było w różnej skali właśnie na nekropolach w Brodnicy Górnej, Nowej Sikorskiej Hucie czy Mściszewicach.

PODSUMOWANIE

Należy przypuszczać, że ponowne wprowadzenie formy kurhanu do obrzędowości pogrzebowej wiązało się z potrzebą zabezpieczenia zmarłego. Jednocześnie sprowadzenie pochówku poniżej poziomu nasypu kurhanu może stanowić przykład zwrócenia większej uwagi na sferę chtoniczną. Przychylność ze strony bóstw świata podziemnego stanowiłaby o przetrwaniu sprowadzonych tam zmarłych, a przypuszczalnie skutkować miała także opieką nad żyjącymi. Owa ucieczka do podziemi nastąpiła w okresie po roku 650 BC (Dzięgielewski 2010, 183–184), kiedy to dla obszaru Pomorza Wschodniego wskazuje się poprawę warunków klimatycznych. Być może to przesunięcie pochówku poniżej nasypu kurhanu w jakiś sposób wiązało się z pamięcią o zmianach, jakie zaszły w przyrodzie, a mających silny wpływ na egzystencję społeczności zasiedlających te tereny. Wydaje się, że stanowiło to wyraz zaakceptowania cyklu wegetacyjnego, jak również zamierania i kreowania życia na nowo (zob. Bradley 2006, 386–387 – tam dalsza literatura; Janiak 2014, 268). Te, jak należy przypuszczać, głębokie przemiany w sferze funeralnej, które swój finał znajdują w obrębie skrzyń kamiennych pod kurhanami kultury pomorskiej zdają się nawiązywać do równie istotnych zjawisk, jakie w okresie halsztackim zaszły w obrębie wierzeń (zob. Chochorowski 1993, 375–376). Wpływ na to miało zwiększenie roli kultu lunarnego oraz podkreślenie rangi bóstwa żeńskiego.

Skala wykorzystywania kurhanów na obszarze Pojezierza Kaszubskiego bez wątpienia potwierdza ich doniosłą rolę w obrzędowości pogrzebowej ludności kultury łużyckiej i pomorskiej. Stawały się one, na co już wcześniej zwrócono uwagę (Janiak 2014, 270–271), elementem łączącym trzy sfery: niebiańską, ziemską i chtoniczną. U schyłku omawianych zjawisk ta ostatnia nabrała, jak należy sądzić, szczególnego znaczenia.

LITERATURA

Amt. Ber. 1895 XVI. Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1895. Danzig: Westpreußisches Provinzialmuseum.

Amt. Ber. 1898 XVIII. Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1897. Danzig: Westpreußisches Provinzialmuseum.

Amt. Ber. 1899 XIX. Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1898. Danzig: Westpreußisches Provinzialmuseum.

Amt. Ber. 1902 XXII. Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1901. Danzig: Westpreußisches Provinzialmuseum.

Andrzejowska M. 2002–2003. Cmentarzysko fazy wielkowiejskiej na stan. 1 we Władysławowie Chłapowie, woj. pomorskie, Wiadomości Archeologiczne 56, 145–188.

Bradley R. 2006. Danish razors and Swedish rocks: Cosmology and the Bronze Age landscape, Antiquity 80, 372–389.

Bukowski Z. 1998. Pomorze w epoce brązu w świetle dalekosiężnych kontaktów wymiennych. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Buśko C. 1993. Symboliczny obraz świata. Z badań nad kurhanami ludności kultury łużyckiej, Acta Universitatis Wratislaviensis, Studia Archeologiczne 24, 85–103.

Chmielecki K. ks. 1904. Wycieczka do grobowisk przedhistorycznych w powiecie kartuskim, Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu 11, 162–176.

Chochorowski J. 1999. Żelazny oręż Barbarzyńców – wczesna epoka żelaza poza zasięgiem cywilizacji klasycznych, (w:) J. K. Kozłowski (red.), Encyklopedia historyczna świata. T. I, Prehistoria. Kraków: Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opres, 304–395.

Dzięgielewski K. 2010. Expansion of the Pomeranian Culture In Poland During the Early Iron Age: Remarks on the Mechanism and Possible Causes, (w:) K. Dzięgielewski, M.S. Przybyła, A. Gawlik (red.), Migration in Bronze and Early Iron Age Europe. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytet Jagielloński, 173–196.

Eliade M. 1993. Sacrum, mit, historia. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Fudziński P., Cymek L. 2005. Cmentarzysko grupy wielkowiejskiej we Władysławowie-Chłapowie, pow. Puck. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.

Janiak R. 2014. Kurhany z młodszych okresów epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na Pojezierzu Kaszubskim. Łódź: Katedra Prahistorii Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego.

Janiak R. 2005. Konstrukcje kamienne na stanowisku 2 w Nowej Sikorskiej Hucie, gm. Stężyca (badania 2002–2003), (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), XIV Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 343–352.

Janiak R. 2009. Badania prowadzone na stanowisku 2 w Nowej Sikorskiej Hucie, gm. Stężyca, woj. pomorskie w latach 2005-2008, (w:) M. Fudziński, H. Paner, S. Czopek (red.), Nowe materiały kultury łużyckiej i pomorskiej z Pomorza. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 71–78.

Janiak R. 2011. Rezultaty badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2009 roku na cmentarzysku kurhanowym w Mściszewicach, gm. Sulęczyno, stanowisko 3, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), XVII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 149–158.

Janiak R. 2018. Badania cmentarzyska kurhanowego kultury pomorskiej w Żakowie, pow. Kartuzy, stan. 3 w latach 2012–2015, (w:) E. Trawicka (red.), XX Sesja Pomorzoznawcza. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 73–88.

Kostrzewski J. 1958. Kultura łużycka na Pomorzu. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Krzak Z. 1986–1990. Święta góra i krąg. Szkic prahistoryczno-mitoznawczy, Wiadomości Archeologiczne 51, 115–134.
La Baume W. 1934. Urgeschichte der Ostgermanen, Danzig: Danziger Verlagsgesellschaft.
Lachowicz F.J. 1967. Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych w Grabowie, pow. Bytów, na stanowisku 2, w 1966 roku, (w:) F.J. Lachowicz (red.), Sprawozdania z badań archeologicznych prowadzonych na terenie woj. koszalińskiego w 1966 roku. Koszalin: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Kultury, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Koszalinie, 5–16.
Lachowicz F.J. 1968. Cmentarzysko kurhanowe w Grabowie, pow. Bytów, stanowisko 1, Materiały Zachodniopomorskie 14, 9–125.
Lachowicz F.J. 1969. Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Grabowie, pow. Bytów na stanowisku 2 w 1967 roku, (w:) F.J. Lachowicz (red.), Sprawozdania z badań archeologicznych prowadzonych na terenie woj. koszalińskiego w latach 1967–1968, Koszalin: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Kultury, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Koszalinie, 14–24.
Lachowiczowa R. 1967. Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych na cmentarzysku kurhanowym w Grabowie, pow. Bytów, na stanowisku 3, w 1966 roku, (w:) F.J. Lachowicz (red.), Sprawozdania z badań archeologicznych prowadzonych na terenie woj. koszalińskiego w 1966 roku. Koszalin: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Kultury, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Koszalinie, 17–21.
Łuka L.J. 1966. Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim. T. 1, Materiały. Wrocław-Warszaw-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Ossowski G. 1879. Prusy Królewskie. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
Pietrzak M., Podgórski J.T. 2005. Chłapowo 2, powiat pucki, woj. pomorskie. Cmentarzysko fazy wielkowiejskiej kultury pomorskiej, Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.